

НАУКОВО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

© Мельник Л. Ю., 2017

Охарактеризовано концептуальні підходи до формування суспільства знань. Виокремлено характерні ознаки суспільства знань та його ключові цінності. Обґрунтовано, що процес переходу до суспільства та економіки знань – соціальний і одночасно технократичний проект модернізації. Запропоновано структуру інформаційного суспільства у вигляді секторної моделі. Встановлено найхарактерніші та найприйнятніші для умов України типи формування інституційного механізму розвитку економіки знань.

Ключові слова: знання, інформаційне суспільство, суспільство знань, економіка знань, освіта.

L. Yu. Melnyk

Uman national University of horticulture

SCIENTIFIC AND CONCEPTUAL APPROACHES TO THE FORMATION OF A KNOWLEDGE SOCIETY IN THE INFORMATION SOCIETY

© Melnyk L. Yu., 2017

The concept of forming a society of a new type appeared at the turn of the Millennium, when information began to acquire qualitatively new forms – harmonised knowledge. This form of society has allowed people to move to mass production of new knowledge with the use of powerful tools, which are ICT, and received the name of the society based on knowledge, or K-society. A society of this type have acquired quite a new dimension, which, in addition to technology, have become a social, ethnic and political. Its integral components are new interdisciplinary knowledge that generate scientific and public institutes, training high-quality human capital, which provides education, creation of additional wealth on the basis of knowledge economy and formation on this basis of the integral development of the society aimed at improving the quality and security of life of all its members.

The purpose and objectives of the article. The aim of the study is to reveal the essence and concept of formation of a knowledge society in the information society. In the process of writing articles, you must perform the following tasks: describe the conceptual approaches to the formation of a knowledge society; to consider the characteristics of the knowledge society and its core values; to develop a model of the structure of the information society; to propose measures for an institutional mechanism for the development of the knowledge economy in Ukraine.

Described conceptual approaches to the formation of a knowledge society. It is proved that the knowledge society differs from an information society because the first serves to transform information into resources that allow society to take effective action, while the latter only creates and disseminates the raw data.

Some of the characteristics of the information society and its core values. It is proved that the process of transition towards a society and knowledge economy – social and at the same time technocratic modernization project. Its realization will allow to create economic and political system of a society in which not only preserved social stability but also to create conditions for active life.

Proposed the structure of the information society in the form of the sector model. It is proved that the processes of modernization of economy are not limited to technological innovation, and will inevitably be accompanied by institutional changes in the socio-economic relations and systems management. The conclusion is that the socio-economic sector is an extremely important element in the management of the state and its regions, the effectiveness of which depends on the existing institutional environment. A special role in the implementation of the new concept of social policy is given to the authorities and civil society institutions, especially institutions of self-organization and self-reliance of citizens, who act collectively, structure-forming elements of the social sector as an information economy and knowledge economy, and institutional framework to form a model of social economy. Installed typical and more acceptable for the conditions of Ukraine the types of groups an institutional mechanism for the development of the knowledge economy.

Key words: knowledge, information society, knowledge society, knowledge economy, education.

Постановка проблеми. Інформація в сучасному світі вже стала засобом і метою повноцінної життєдіяльності та набуває чітких ознак реальної влади, яка тісно вплетена в усі сфери функціонування суспільства та інші види влади. Людство невпинно просувається до нової ери свого розвитку – ери, де найвищими цінностями будуть інформація та знання [1].

Усі типи суспільства, які еволюційно змінювалися протягом історії людства, характеризувалися виробленням і використанням нових знань для забезпечення власного розвитку. Але, починаючи з 80–90-х років минулого століття, можна відзначити нові якісні ознаки у цьому процесі. Основною формою соціальної організації, що якнайповніше відображає сучасний стан, перспективи і характер суспільного розвитку, є глобальне суспільство знань. Становленню суспільства знань сприяє пошук нових шляхів практичного використання накопиченого потенціалу знань, їх матеріалізація у вигляді нових технологій, які є основою економіки знань [2].

Провідні країни світу активно борються за якнайшвидше створення суспільства, яке ґрунтується на знаннях. Адже завдяки пріоритетному виробництву і використанню новітніх знань і умінь, вони зможуть забезпечити найвищу якість та безпеку життя, а на стратегічну перспективу – значно посилити свій вплив на світові процеси. Можна прогнозувати, що ті країни, які не мають цих знань та умінь, стануть ще залежнішими від країн, де створено К-суспільство, і розраховуватимуться з останніми за блага цивілізації дешевою робочою силою, природними ресурсами, екологічними квотами та іншими складовими своєї екологічної безпеки [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів формування “суспільства знань” та “інформаційного суспільства” розглядають вітчизняні та зарубіжні вчені: Белл Д., Боярська М., Вен У., Гайдеггер М., Дракер П., Жаворонков В., Жаворонкова Г., Кастеллс М., Лазоренко О., Лейн Р., Манселла Р., Мартін У., Махлуп Ф., Порат М., Савченко І., Сен А., Стера Н., Тоффлер Е., Хатчінс Р., Хусена Т., Фора Е., Юлдашев О. та ін.

Цілі та завдання статті. Мета роботи – розкрити сутність та концептуальні положення формування знань в інформаційному суспільстві; охарактеризувати концептуальні підходи до формування суспільства знань; розглянути характерні ознаки суспільства знань та його ключові цінності; розробити модель структури інформаційного суспільства; запропонувати заходи щодо інституційного механізму розвитку економіки знань в Україні.

Інформаційне суспільство визначається як суспільство, у якому економічний розвиток, соціальні зміни, якість і уклад життя залежать від знань та способів використання інформації і прояв якого можна охарактеризувати такими критеріями [8]:

технологічний – ключовий фактор – інформаційна технологія, яка широко застосовується в усіх сферах діяльності суспільства;

соціальний – інформація виступає як засіб важливого стимулятора змін якості життя, за якого формується та стверджується “інформаційна свідомість” за вільного доступу до інформації;

економічний – інформація є ключовим фактором в економіці як ресурс, товар, джерело доданої вартості та зайнятості;

політичний – вільний доступ до інформації забезпечує політичний процес зі зростаючою участю і консенсусом між різними класами і соціальними прошарками населення;

культурний – визнання культурної цінності інформації та засобу сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивідуума і суспільства загалом.

Безумовно, що концепція інформаційного суспільства повинна не допускати грубого технологічного детермінізму, повинна враховувати складність, багатогранність, суперечність впровадження нових технологій в суспільне життя, взаємодію різних факторів суспільного розвитку, серед яких визначну роль відіграє людський фактор.

У розвинених країнах світу (США, Європа, Японія) почали формуватися умови для становлення і розвитку власних моделей інформаційного суспільства, які відповідають уявленням народів цих країн про суспільний устрій. Порівняння різних моделей інформаційних суспільств свідчить, що фінська модель розвитку інформаційного суспільства найбільше відповідає уявленням людей про справедливе і високорозвинене суспільне облаштування суспільства [9]. Необхідно зазначити, що за останні 25 років фіни зуміли не тільки створили конкурентоспроможну економіку на основі передових технологій і прирівняти її до США у продуктивності праці, але й звести до мінімуму головний недолік глобалізації – зростання соціальної нерівності.

Фінська модель інформаційного суспільства відрізняється від американської, яка неминуче побудована на конкуренції приватних компаній і призводить до загострення соціальних конфліктів. Фінська модель інформаційного суспільства довела, що держава є головним учасником технічної революції, в результаті чого Фінляндія стала світовим лідером за часткою доходів на НДР, що становить сьогодні 3,3 % від ВВП. Фінляндія зробила ставку на розвиток наукомістких інформаційних технологій, які приносять країні 45 % ВВП, причому 85 % інформаційно-технологічного обладнання, що виробляється в країні, йде на експорт. Фіни вважають, що їм вдалося побудувати перспективне суспільство інформаційного благополуччя [10].

На думку британського економіста У. Мартіна, інформаційним є суспільство, у якому якість життя, так само, як і перспективи соціальних змін та економічного розвитку, все більше залежать від інформації та її використання. У такому суспільстві життєвий рівень, структура праці і відпочинку, система освіти і ринок істотно залежать від прогресу в інформації та знаннях [4].

Концепція “суспільства знань” стає дуже популярною сьогодні, постулюючи розвиток ідей та підходів Роберта Хатчінса (ще з 1968 р.) та Торстена Хусена (з 1974 р.), які першими запропонували модель “суспільства, яке навчається”, і впроваджуючи думку про те, що в сучасному складному світі, де кожній людині протягом життя доводиться виконувати різні складні завдання, стає необхідним продовжувати “навчатися все життя”!

Теоретичні конструкції концепції суспільства знання має доволі коротку історію, але дуже довгу передісторію, яка майже збігається за тривалістю з історією філософської та соціальної рефлексії. Початок дискусій про інформаційне суспільство та суспільство знань можна зарахувати до 60–70-х років минулого століття. Теорії постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства і суспільства знання довгий час являли родинні теоретичні побудови, засновані на впевненості у тому, що якісні соціальні трансформації в сучасному світі нерозривно пов’язані з новою роллю інформації і знанням. Невдаючись до аналізу теорій постіндустріального та інформаційного суспільства, їхнім розвитком займалися Д. Белл, М. Гайдегер, М. Портер, Е. Тоффлер, Ф. Махлуп. Останній увів поняття індустрії знань, до якої він включив п’ять секторів

інформаційної діяльності у суспільстві. Грунтуючись на цій класифікації і статистичних даних США, Махлуп вираховував, що, наприклад, у 1959 р. 29 % валового національного продукту США було вироблено індустрією знань.

Отже, починаючи з 60-х років минулого століття і до публікації у кінці 1990-х років трилогії Мануеля Кастеллса “Повстання мережевого суспільства: Інформаційна ера” [11], поняття інформаційного суспільства, так би мовити, узагальнює зміни і тенденції, описані або передбачені в працях першопрохідців, які говорили про проникнення технологій у владу, про нову економіку наукових знань, про глибокі зміни у сфері праці тощо. Кастеллс дає таке визначення інформації: “Інформація – це організовані і передані дані” [11]. Стосовно знання він наводить просте, але порівняно відкрите визначення Данієля Белла: “... знання – це організований комплекс описання фактів чи думок, що являє зважене судження або експериментальний результат, який передається у систематизованому вигляді за допомогою спілкування...”. Інформація і знання є різними поняттями. Однак вони мають загальні ознаки, до яких належать організація змісту і її передача. У суспільстві знань особлива увага звертається на здатність створювати та інтегрувати нові знання, на доступність інформації, знань цих та інших інтелектуальних ресурсів.

Актуалізація концепції суспільства знання проявилася наприкінці ХХ ст., коли проблематика економіки і соціального управління, що ґрунтуються на знанні, стала розглядатися у принципово новому соціально-політичному і технологічному контексті як чинники модернізації або наукова модель модернізації суспільства, сам феномен посилюється у разі взаємозалежності процесів модернізації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Починаючи з 80–90-х років минулого століття, можна відзначити нові якісні ознаки у цьому процесі. Людство опанувало засоби перетворення інформації у цифрову форму, створило великі сховища для її збереження (бази даних і бази знань), оволоділо передаванням її на відстані за допомогою ІКТ та глобальної комп’ютерної мережі Інтернет, що привело до виникнення принципово нової взаємодії між людьми.

Знання перетворилось у важливий фактор суспільного розвитку. Економіка розвинених країн прогресує, ґрунтуючись на глобальній базі знань, яка постійно розширюється. За даними Всесвітнього банку, в більшості країн ОЕСР (організації економічного співробітництва і розвитку), упродовж останніх п’ятнадцяти років зростання додаткової вартості в галузях, які ґрунтуються на знаннях, в середньому становило 3 %, стабільно перевищуючи темпи загального економічного зростання, що не піднімалися вище 2,3 %. Доля цих галузей в сукупній додатковій вартості в Німеччині збільшилась з 51 до 60 %, у Великобританії – з 45 до 51 %, в Фінляндії – з 34 до 42 %.

На жаль, Україна ще не повною мірою використовує потенційні переваги, які пропонуються “інформаційним суспільством” та суспільством знань. 85 % світових “сукупних інвестицій” у науку здійснюють країни – члени ОЕСР, 11 % – Індія, Китай і нові розвинені країни Східної Азії, і тільки 4 % – інші країни світу, до яких належить і Україна [12].

Введення у науковий обіг терміна “знаюче суспільство” (англ. *Knowledgeable Society*) 1996 р. завдячує американському політологу Роберту Лейну [13], який він використовував для характеристики впливу наукового знання на публічну (політику і державне управління). Вважається, що поповнення понятійного апарата соціальних та гуманітарних наук саме **поняттям “суспільство знання”** (англ. *knowledge society*) належить до здобутків американського вченого Пітера Дракера, який у 1969 р. вперше використовує його у роботі, назву якої можна перекласти як “Епоха розривів, керівні принципи до нашого мінливого суспільства” (англ. “*The Age of Discontinuity, Guidelines to our changing society*”). П. Дракер, неодноразово повертаючись до цього поняття у пізніших дослідженнях, наприклад, у “Постекономічному суспільстві”, яке побачило світ у 1993 р. Перша частина цього дослідження називається “Від капіталізму до суспільства знання” (англ. “*From Capitalism to Knowledge Society*”) [14].

Істотний вплив на розбудову та емансипацію концепцій “суспільства знання” від теорій інформаційного суспільства мали напрацювання Ніко Стера (1994 р.) у “Суспільства знання: трансформація праці, власності та знання у сучасному суспільстві”, Робіна Манселла та Ульріха

Вен (1998 р.) “Інформаційні технології та сталий розвиток” [15], а також М. Кастелса (1996 р.); П. Дракера (1993 р.); Е. Фора (1972 р.); Р. Мансела, А. Сена (1999 р.).

Однак важливіше те, що не тільки ці праці, але уся сукупність публікацій і міркувань, присвячених новій, тепер вирішальній ролі знання в економічній, політичній і соціальній організації, виявилася дуже заплутаною. **“Суспільство знань – це суспільство, джерелом розвитку якого є власна багатоманітність та власні здібності”**. Знання перетворилося на предмет колосальних економічних, політичних і культурних інтересів настільки, що може слугувати для визначення якісного стану суспільства, контури якого лише починають перед нами вимальовуватися” [16] – як визначається у всесвітній доповіді “До суспільств знання”, яку підготували у ЮНЕСКО у 2005 році.

Як пояснюють автори цієї доповіді, запровадження концепту суспільства знань фіксує вихід за межі інформаційного суспільства, для якого засадничими є технології. Інформаційне суспільство передбачає не просто інтенсифікацію накопичення знань та полегшення доступу до інформації, але переважно технологізацію життя: знання у формі технологій дедалі активніше просочуються у різні його сфери – і горизонтально, і вертикально. Горизонтальний зріз проникнення знань охоплює індивідуальне життя людини у її найінтимніших сферах. Неймовірні досягнення репродуктивних технологій чи біонічного моделювання тіла є переконливим доказом цього. Тоді як вертикальний зріз проникнення знань пронизує різні культури, нації, континенти, незважаючи на рівень достатку, політичний клімат чи соціальні умови. Смартфон чи супутникову антену можна знайти і в скляному хмарочосі перенаселеного мегаполісу, і в глиняній халупі у безлюдних джунглях [17]. Отже, поняття інформаційного суспільства ґрунтується на досягненнях технології.

Своєю чергою, поняття ж суспільства знання не обмежується сферою технологічного зростання, а бере до уваги ширші соціальні, етичні і політичні параметри. Множину тут використано, очевидно, не випадково, а для того, щоб підкреслити, що не існує якоїсь єдиної моделі, яку можна “поставити під ключ” і яка достатньо відображала б культурне та мовне різноманіття, яке тільки і може дозволити кожній людині орієнтуватися і знайти своє місце за нинішніх стрімких змін. Побудова будь-якого суспільства завжди включає різні форми знання і культури, зокрема ті, на які дуже впливають сучасний розвиток комунікаційних та цифрових технологій.

Суспільство знань відрізняється від інформаційного суспільства тим, що слугує для перетворення інформації у ресурси, які дають змогу суспільству вживати ефективні заходи, у той час, як останнє тільки створює і поширює вихідні дані.

Характерними ознаками суспільства знань та його ключовими цінностями стало навчання для всіх протягом усього життя, що позначається і на розвитку усього розмаїття знань як цінності.

Аналізуючи теорію суспільства знання у ракурсі модернізаційної суспільної моделі, є сенс звернутися до проблематики розвитку. Нові спроби використання “людського капіталу” дають змогу вважати, що традиційні моделі розвитку, необхідні для забезпечення зростання в недалекому майбутньому ціною нерівності та авторитаризму, поступаються місцем моделям, що ґрунтуються на знанні, на взаємодопомозі і загальній залученості до процесів соціальної участі. Насправді, чи не призводить використання знання у розгляді нової моделі розвитку, заснованої на співпраці та забезпеченні з боку держави деякої кількості “громадських благ”, у межах якої зростання є не самоціллю, а його засобом.

Забезпечивши небачену раніше доступність знання, всебічно заохочуючи розвиток здібностей кожної людини, технологічна революція мала б по-новому визначити кінцеву мету людського розвитку. На думку Амартія Сіна (Amartya Sen), ця мета полягає у пошуку елементарних, т. зв. “сутнісних” свобод, які конструюються емпірично, а не тільки юридично. Вони будуть одночасно метою та головним засобом розвитку. Ці свободи включають елементарні можливості доступу, – зокрема, для дівчат і жінок – до освіти, ринку праці, охорони здоров’я, продуктів харчування, участі в прийнятті політичних рішень, рівний доступ до інформації та право на колективну безпеку. Водночас, хоча відзначаються швидкі темпи формування світового інформаційного суспільства, в якому технології значно збільшили обсяги доступної інформації і швидкість її передачі, людству належить пройти довгий шлях, перш ніж він приведе до появи справжніх суспільств знань.

По-перше, бурхливе зростання інформаційних та соціальних мереж само по собі не є достатнім, щоб закласти основи суспільства знання. Адже потрібно звернути увагу на те, що, наприклад, за даними емпіричного дослідження, проведеного у 2014 р., в Україні *не користуються Інтернетом* 45 % населення. Серед цих людей, які не користуються Інтернетом, 58 % не відчують потреби в цьому, тобто люди не розуміють переваг, які надає Інтернет не тільки у комунікаціях з владними структурами, але і в повсякденному житті, навчанні, дозвіллі тощо.

По-друге, інформація, навіть за умов її кращої передачі (без викривлення та помилок) до реципієнта, не обов'язково буде інтерпретована правильно. Доки у світі не усі матимуть однакові можливості в галузі освіти, у питаннях доступу до інформації та її здорової і критичної оцінки, її аналізу, сортування та включення найцікавішої її частини в базу знань, доти інформація буде залишатися тільки набором незрозумілих відомостей та фактів, і багато хто тоді усвідомить, що не вони володіють інформацією, а, навпаки, вона опанувала ними.

Отже, поняття “суспільство знань” визначається О. О. Лазоренко як форма “мережевого” суспільства, у якому [18]:

його актори здатні створювати та інтегрувати нові знання;

інформація, знання та інші інтелектуальні ресурси дають змогу суспільству знаходитися у вільному доступі;

джерелом розвитку суспільства є власна багатоманітність знань та власні здібності;

ключовими характеристиками є навчання впродовж життя, розвиток усього розмаїття знань як цінності, дотримання принципу рівних можливостей та універсального доступу усіх до знань та інформації.

Відповідно до концепції “мережевого суспільства” як окремого відгалуження від “інформаційного суспільства” в процесі його трансформації, нові організаційні форми не вкладаються в логіку централізованого простору і звичайних, усталених центрів прийняття рішень, і на заміну вертикальним ієрархіям приходять мережеві горизонтальні відносини, що викликає відповідні зміни, які торкаються багатьох сфер, – від економіки до дозвілля: “економіка пізнання” – нематеріальні ресурси починають відігравати все важливішу роль у суспільстві, витісняючи роль фізичного капіталу і матеріальних ресурсів [19].

Світ перетворюється у єдиний віртуальний простір планетарного масштабу з дистанційним доступом, стає планетарною школою і бібліотекою. Важливо зазначити, що формується нова глобальна інформаційна культура, яка усуває межі між виробниками знань та їх отримувачами, що відкриває багато нових можливостей для самовираження, творчості, людського розвитку.

Зростає роль інновацій, динаміка пізнання стає визначальною для динаміки розвитку інших сфер як суспільства, так і його окремих інститутів і структур. Фактично, всі організації все більше уваги приділяють тому, що у відповідній спеціальній літературі отримало назву “навчаючий вимір”. Змінюється сама структура поняття “розвиток”, у якому значно збільшилася роль знань і навчальних складових.

Широке впровадження інновацій потребує співробітництва держави, світу технічних і економічних наук, виробництва і суспільної спільноти, роль якої постійно зростає.

Змінюється парадигма вищої освіти (Болонський процес) і освіти для дорослих включно, постійний розвиток якої потребує не стільки декретування, скільки зміни психологічного сприйняття, – учнівство має перестати асоціюватись з дитячим віком і підлеглим статусом.

Нова вимога – вчитися протягом всього життя – повинна здійснюватись на багатьох загальнодоступних рівнях: особистому, культурному, професійному, соціальному і громадському. Цьому сприяє поява поряд з традиційними університетами університетів віртуальних, яких у світі вже в 2001 р. налічувалось 1180, але, за прогнозами, до 2020 р. кількість студентів у них може перевищити кількість студентів очного навчання.

Виникнення нових форм університетської освіти – “університетських об'єднань мережевої архітектури” – дає шанс подолати освітянську нерівність в країнах, які розвиваються, оскільки з економічної точки зору витрати на мережеві вищі навчальні заклади є істотно нижчими порівняно з вартістю створення нових.

Сучасна освіта знаходиться у стані зміни парадигм. Минула парадигма виходила із галузевої підготовки кадрів та заздалегідь відомого ринку спеціальностей та кваліфікацій. Завданням освіти у цьому випадку стає надання споживачеві базових знань за одним або більше напрямками в освіті – природничому, гуманітарному або технічному. Освітнє виробництво повинні вловлювати зміни в попиті та швидко втілювати його в програмах різного рівня [20].

Фактори, що зумовлюють зміст нової парадигми освіти: перехід від запам'ятовування та накопичення значних обсягів інформації до оволодіння способами неперервного отримання нових знань та самоосвіти; перехід до формування самостійного, а не репродуктивного типу мислення, уміння працювати з різною інформацією та різними даними; формувати не тільки професійні знання, уміння та навички, а й професійну компетентність [3].

Модель “підтримувального навчання”, що ґрунтується на фіксованих, сталих прийомах і методах, які скеровані на те, щоб навчити поратись із вже існуючими ситуаціями, неприйнятна для сучасного суспільства, відмінними ознаками якого є постійні зміни та зростаючий темп життя. Карколомне зростання швидкості обміну інформацією відкрило неосяжні можливості для освіти, для швидкого впровадження новацій у всіх сферах людської діяльності та розвитку конкуренції, відкриваючи тим самим нові обрії в удосконаленні продуктивних сил та виробничих відносин, тобто в економічному та соціальному зростанні. Сьогодні освіта вже не є підготовкою до життя, як це було 40–50 років тому, а є, власне, способом життя. Навчання протягом життя стає формою захисту особистості проти непередбачуваності сучасного світу [1].

У процесі розвитку цієї концепції виникає доволі багато нових проблемних питань: таких, як необхідність формування та проведення наукової політики у сфері знання; подолання слабкості інноваційних систем; необхідність примирення наукового і економічного ринків; виникнення т. зв. “суспільства ризику”, що формує проблему ризиків і гуманітарної безпеки в суспільствах знань. У розвинених країнах нерідко переважають міркування свободи ринку, підприємництва над іншими, а в країнах, які розвиваються, можуть ігноруватися ризики заради розвитку. Ілюструють проблему ризиків також недостатність ресурсів та загроза загострення боротьби за них, кіберзлочинність, загроза мілітаризації знань, прискорення використання неапробованих технологій та продукції, інші загрози, пов'язані з невизначеністю майбутнього нашої планети тощо. Однак само по собі становлення суспільства знань, з іншого боку, надає оптимальний інструментарій для прогнозування і точного визначення тих ризиків, які можуть виникнути, та їх успішного подолання. Тобто сама освіта як основна характеристика такого суспільства може стати запорукою та важливим складовим елементом різних форм безпеки.

До цього додається також необхідність формування та розповсюдження “нової етики”, яка ґрунтується на спільному володінні знаннями і на співробітництві, що забезпечить прийнятний баланс між захистом прав на інтелектуальну власність і розповсюдженням знань як суспільного надбання. Принцип визначального доступу до знань виключає їх розгляд суто як предмета виключно інтелектуальної власності, а практика надає багато прикладів сумісного користування ними.

Цікавою видається еволюція демократичних процесів у “суспільствах знань”, яка стимулює оновлення традиційних форм солідарності через сумісну участь в реалізації різних соціальних та економічних проєктів. Виникнення такого явища, як “наука без кордонів”, супроводжується формуванням якісно нових ознак, таких, як розподілена добровільна діяльність вчених, спрямована на створення нового соціального капіталу і суспільного виробництва інформації.

Утім в економіці знань визначальним стає інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який становить сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, які нагромаджені у свідомості людей та матеріалізовані в технологічних способах виробництва. Інтелектуальний потенціал суспільства виконує одночасно кілька функцій. Одна з них пов'язана з кваліфікацією та професійною підготовленістю населення до продуктивної діяльності. Інша пов'язана з розвитком творчих навичок, зокрема, з теоретичним мисленням.

Як бачимо, саме “знання” є ключовим компонентом суспільства знань та основою інтелекту особистості, адже в такому суспільстві переважна більшість активного населення виконує як основну професійну діяльність – мисленнєву. До того ж надбання знань у цьому суспільстві не

обмежується ні стінами освітніх установ (у просторі), ні завершенням початкової освіти (у часі), а стає життєвою константою і імперативом у новому світі, що стає все складнішим, де у кожного протягом життя може виникнути потреба виконувати різні завдання, стає необхідним продовжувати навчання все життя.

Тому процес переходу до суспільства та економіки знань – соціальний і одночасно технократичний проект модернізації. Його реалізація сформує економічну і політичну системи суспільства, в якому не тільки зберігатиметься соціальна стабільність, а й формуватимуться умови для активної життєдіяльності.

Вітчизняні учені стверджують, що Україна “опинилася в глобальному світі, але ще, на жаль, залишається поза глобальною економікою”. На їхню думку: “...еволюція постіндустріального суспільства характеризується послідовною актуалізацією й розвитком сфери послуг, інформаційного сектору, економіки знань” [21].

Роль уряду постає у створенні сприятливого для творчого процесу клімату та необхідної інфраструктури, що повинна ґрунтуватися на використанні мережових зв’язків, передових технологій та творчого внеску, при цьому їхня роль є вирішальною в укріпленні та розвитку національної бази знань як основи інновацій, а також у координації політики сприяння вивченню активів інтелектуальної власності, що виникають внаслідок таких дій.

Визначним є той факт, що у країнах, які розвиваються, більшість знань та інновацій акумулюються в університетах та державних науково-дослідних установах. Проте порівняно рідко цей інтелектуальний капітал перетворюється на економічні активи та використовується для створення матеріальних благ в інтересах цих установ і всієї країни загалом. Це насамперед пояснюється відсутністю належної політики у сфері інтелектуальної власності та середовища, сприятливого для розвитку бізнесу.

Отже, у сучасну епоху, що ґрунтується на знаннях, економічне зростання досягається не тільки за рахунок простого приєднання до традиційної політики, що сприяє розвитку відкритого ринку та вільної торгівлі. Стійке зростання національної економіки, соціального та культурного добробуту потребує синтезу різних видів політики, об’єднаних з метою підвищення потенціалу кожної країни та її ресурсів знань і надання їй допомоги у сфері використання інтелектуальної власності як інструменту перетворення цих ресурсів на матеріальні блага через такі чинники:

- забезпечення наявності основних елементів, необхідних для розширення бази знань, заохочення створення та використання інновацій, а також створення середовища, сприятливого для розвитку бізнесу, враховуючи інтелектуальну власність;

- об’єднання інтелектуальної власності і політики розвитку з метою забезпечення комплексної і логічної інфраструктури, середовища і культури для стимулювання використання винаходів і творчості з метою економічного зростання;

- налаштування стратегії розвитку за допомогою інтелектуальної власності та відповідної політики з метою підвищення довіри та моніторингу швидких змін на національному та міжнародному рівнях у діловій, культурній та технічній областях.

В економіці знань вартість корпорацій, організацій і фізичних осіб безпосередньо пов’язана з інтелектуальним капіталом. Кожна інновація починається з нематеріальних активів, заснованих на знаннях. Інтелектуальний капітал у розвинених країнах світу сьогодні виступає одним із стратегічних ресурсів.

В інформаційній економіці продукування знанневих послуг передбачає участь у цьому процесі наукових працівників та висококваліфікованих фахівців з великими обсягами знань, яких готує система освіти, науки та підвищення кваліфікації. Такі працівники та фахівці залежно від унікальності та рідкості їхніх знань можуть ставати володарями знаннєвої ренти. При цьому задоволена потреба у знаннях стає самостійним елементом розвитку людини і суспільства, забезпечує цим працівникам деякий ступінь незалежності від роботодавців, що трансформує стереотипні відносини праці і капіталу та робить працівників незалежними контрагентами цих відносин [22].

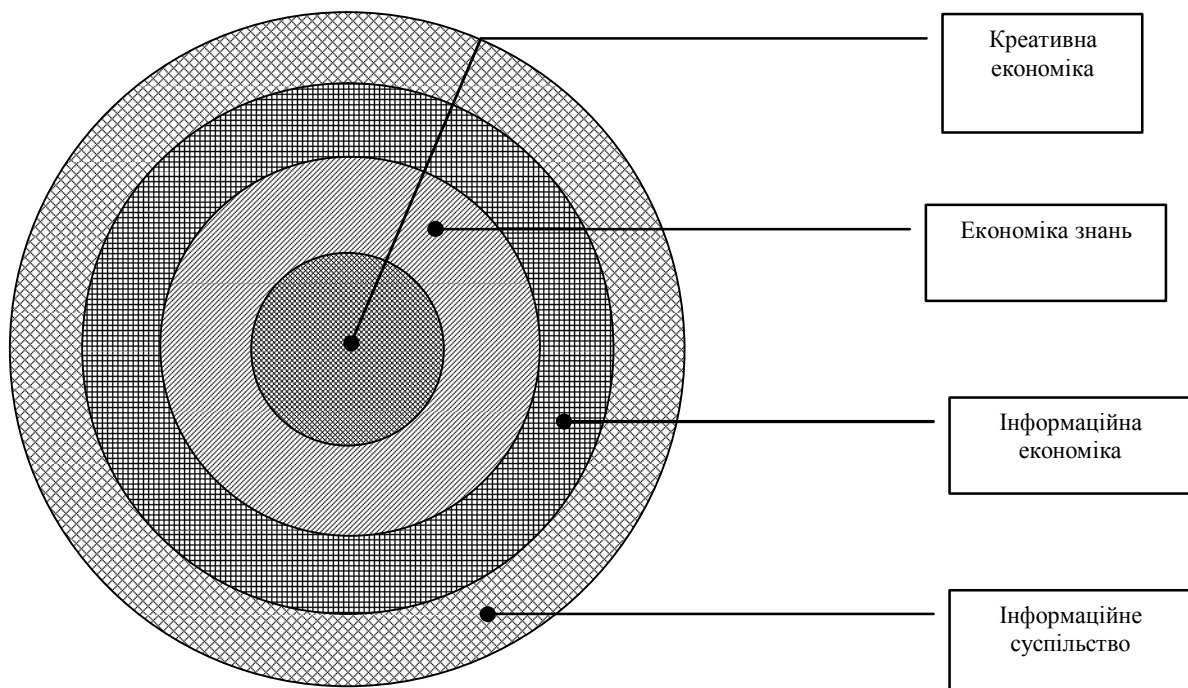
Отже, характерною ознакою інформаційної економіки є не просто нарощування або переважання частки сфери послуг у виробництві ВВП, а її нова роль у соціально-економічній динаміці, її опора на ресурс знань, що дає змогу знанневим послугам бути на передових позиціях науково-технічного прогресу, виступати “локомотивом” цього прогресу в інших сферах економіки та сприяти людському розвитку.

Сфера функціонування діючих суспільних суб’єктів – соціальні інститути – перетворюється на складні системи, що набувають здатності до ускладнення й неперервного розвитку соціальної функціональності на основі дослідження предметної області. Новий тип досліджень створює не просто знання, а когнітивні продукти – реально існуючі системи, що працюють в суспільстві. Вбудовані в корпорації, в організації та інституції, вони перебирають на себе всезростаючий обсяг соціальної функціональності, інтегруючи технологічні, виробничі, управлінські функції, функції внутрішніх зв’язків соціальних підсистем і зовнішні функції зв’язку з контрагентами, а також основними суспільними підсистемами – податковою, банківською, соціального захисту тощо [23].

Сьогодні вже недостатньо акцентувати увагу на тому, що сучасні фрейми, нейромережі, семантичні карти і мультиагентські системи, будучи когнітивними продуктами, внутрішня будова яких, створена когнітивними засобами, відома їх творцям, мають складні зовнішні форми функціонування – форму поведінки, що вимагає перетворення їх на особливі об’єкти емпіричного дослідження. Навіть складніші підходи до розуміння штучного інтелекту, що виникають на основі мультиагентських систем та інших складних конструкцій, ніж ті, що ототожнюють інтелект із відтворенням людської когніції та особливостями ліво- чи правопівкульового мислення, виходячи на рівень усвідомлення когнітивного, пов’язують прояви креативу лише з формами знання.

Отже, сучасний світ когнітивних продуктів різноманітний. Це не тільки програмні системи. Когнітивні продукти можуть бути пов’язані з моделюванням, із застосуванням інтелектуальних систем прийняття рішень, але в усякому разі дослідницька функція, яка нерозривно пов’язана зі створенням когнітивного продукту, не є основною виробничою функцією.

Тому, враховуючи вищевикладене, пропонуємо структуру інформаційного суспільства у вигляді кругової моделі (рисунок). Співвідношення між різними поняттями, що характеризують інформаційне суспільство, можна відобразити у вигляді кіл різного діаметра, ядром яких є креативна економіка.

Модель структури інформаційного суспільства (авторська розробка)

Під час переходу до суспільства знань виявляється якісний стрибок у структурі потреб. Критерієм такого переходу є насиченість масових потреб у матеріальних благах та зростання нематеріальних. Зміна ролі та місця потреб істотно змінює не тільки культуру споживання, але й перетворює її на фактор розвитку бізнесу. Ця культура негативно відображається на людському потенціалі, формує ненаситного споживача, для якого споживання виступає головним змістом його життя. У суспільстві змінюється характер особистого споживання та його взаємодія з потребами і виробництвом. Потреби дають не тільки сигнал для виробництва відповідних благ, але й диктують певну структуру споживання. Механізм розгортання потреб впливає на розвиток людського потенціалу, виникає тенденція до зростання частки потреб у нематеріальних благах.

В інформаційному суспільстві універсальним орієнтиром є досягнутий рівень розвитку системи потреб, які закладені у людському потенціалі населення країни. Найголовніша сфера реалізації людського потенціалу – ініціювання перспективних потреб, які задають імпульс якісних змін в економіці. Тому необхідно політику досягнення мети розвитку налагоджувати на довгострокову перспективу, яка супроводжується глибокою зміною менталітету і національної культури. Відтак інституціоналізація процесу економічного розвитку відображає рухомий синтез традицій та інновацій, нових та старих цінностей, коли дуже важливо не перетворити традиційні цінності в ідеологічні догми, а нові цінності – у репресивну норму щодо традиційних цінностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процеси модернізації економіки країни не обмежуються техніко-технологічними інноваціями, а неминує супроводжуватися інституціональними змінами в соціально-економічних відносинах і системах управління ними. Адже в сукупності модернізація цих процесів тісно пов'язана зі змінами у соціальному житті, з виконанням завдань підвищення рівня матеріального добробуту населення, вдосконаленням систем освіти і охорони здоров'я, а також із позитивними змінами у ментальності суспільства, якості людського капіталу, зі створенням умов для реалізації творчого потенціалу.

У процесі модернізації виявляються проблеми суперечливості векторів довгострокового і короткострокового розвитку, які визначаються різними соціальними групами населення. Причому це стосується як державного, так і регіонального рівня. Цим визначається актуальність проблеми орієнтації усіх структур регіону на виконання завдань модернізації економіки як умови конкурентоспроможності регіону та підвищення рівня життя його населення [24].

Отже, соціально-економічна сфера стає надзвичайно важливим елементом в управлінні державою та її регіонами, ефективність якого залежить від наявного інституційного середовища. Соціальна політика держави повинна виступати інструментом, який, з одного боку, покликаний сприяти соціальній стабільності і пом'якшенню соціальної напруги в регіонах, а з іншого, – повинен бути зорієнтований на збереження стимулів інноваційного підприємництва і високоефективної праці за рахунок людського капіталу. Особлива роль в реалізації нової концепції соціальної політики відводиться органам влади та інститутам громадянського суспільства, передусім інститутам самоорганізації та самозабезпечення громадян, які виступають структуроутворювальними елементами соціального сектору як інформаційної економіки, так і економіки знань, та інституціональною основою для формування моделі соціальної економіки.

Загалом успішні інституціональні зміни та функціонування ефективних якісних інститутів неможливі без усвідомлення сутності людського капіталу [25]. Адже людський та соціальний капітал дає можливість певному суспільству створювати ті економічні і політичні інститути, які сприяють довгостроковому економічному зростанню або створюють передумови розвитку соціально-економічної системи.

Еволюція і динаміка розвитку економіки знань в Україні зумовлені загальносвітовими тенденціями її формування. Проте порівняно з передовими зарубіжними країнами Україна поки що знаходиться на початковій стадії розвитку економіки знань [26].

Узагальнення багаторічного світового досвіду інституційних трансформацій в науково-інноваційній сфері свідчить про те, що найхарактернішими та найприйнятнішими для умов України інституційними механізмами розвитку економіки знань повинні бути такі їх формування:

1. Інституційно-правове забезпечення розвитку економіки знань.
2. Реформування форм власності інститутів науково-інноваційної сфери.
3. Удосконалення системи управління та організаційних форм навчальних закладів, науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій.
4. Реформування системи підтримки пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності.
5. Розвиток системи інформаційного забезпечення.
6. Трансформація системи підготовки кадрів.
7. Комерціалізація нового знання, створення об'єктів ринкової інфраструктури науково-інноваційної діяльності.

Однак, незважаючи на це, Україна ще не втратила головний ресурс – знання, інтелектуальний потенціал власного населення. Ще функціонують наукові школи, здатні виконувати фундаментальні дослідження, збереглися наукомісткі галузі (насамперед аерокосмічного комплексу), показники якості середньої та вищої освіти, розвитку людського потенціалу є доволі високими. Імплементация концепції “економіки знань” дасть змогу використати конкурентні переваги України, і не тільки сприяти розвитку технологічних галузей, а й розвитку людського і соціального капіталу та перетворювати суспільство на суспільство знань.

1. Мельник О. Л. *Інформаційне суспільство та суспільство знань – становлення та розвиток понять [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novup.kpi.ua/2007-2-2/12_Melnik.pdf.*
2. Згуровський М. *Шлях до суспільства, заснованого на знаннях. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/shlyah_do_suspilstva_zasnovanogo_na_znannnyah.html.*
3. Юлдашев О. *Як нам побудувати К-суспільство / О. Юлдашев // Персонал. – 2006. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://personal.in.ua/article.php?ida=380>.*
4. Пожуєв В. І. *Формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_36_1.pdf.*
5. Bell D. *The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. – NY: Basic Books, 1973. – 616 p.*
6. Porat, M.U. 1977 *The Information Economy: Definition and Measurement. US Department of Commerce. Office of Telecommunications; U. S. Government Pr. Office, Wash.B.C.*
7. Masuda, Y. 1981 *The Information Society. – Washington.*
8. Nekrasov S. S. 2015. *The role of the computer revolution in the evolution of the information world picture. Science and education: proceedings of the VIII int. scientific. conf. June 26 – July 6, 2015, Bergen, Norway. – Khmelnytsky: KhNU, 76–78.*
9. Castells Manuel. *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I. – Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell. – 1996. – 656 p.*
10. Савченко І. В. *Информационное общество или общество знаний?// Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 10.*
11. Lane R. *The Decline Politics and Ideology in the Knowledgeable Society // American sociological rev. N.Y., 1966. – Vol.31. – No. 5. – P. 650.*
12. Дракер П. *Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia. 1999. – С. 71 (Переклад по виданню: Drucker P. F. Post-Capitalist Society. N. Y., Harper-Collins Publishers, 1995).*
13. Mansell R., *When U. Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development, New York, United Nations Commission on Science and Technology for Development, Oxford University Press. – 1998.*
14. *К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж, 2005. – <http://unesdoc.unesco.org/> (доступно станом на лютий 2013.) – С. 19.*
15. Лазоренко О. О. *Концепції “суспільства знання” як траєкторія модернізації вищої освіти в Україні / О. О. Лазоренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.edu-trends.info/wp-content/uploads/2015/12/Lazorenko.pdf?сба0f6>.*
16. Кастельс М. *Инфор-*

мационная эпоха: экономика, общество и культура; пер. с англ.; под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУВШЭ, 2000. 17. Жаворонкова Г. В. Менеджмент в інформаційній економіці: теорія та практика : моногр. / Г. В. Жаворонкова. – Умань: ВПЦ “Візаві” (Видавець “Сочінський”), 2014. – 352 с. 18. Zhavoronkova G., Shkoda T. 2012 Human Capital Formation in Ukraine. 7th International Scientific Conference “Business and Management 2012”, May 10–11, 2012, Vilnius, Lithuania, 1261–1268. 19. Рубанець О. М. Методологічні аспекти проявів когнітивного в сучасній науці / О. М. Рубанець // Мультиверсум. Філософський альманах / гол. ред. В. В. Лях. – К.; 2007. – Вип. 64. – С. 147–156. 20. Жаворонков В. О. Регіональна політика: соціально-економічний аспект / Жаворонков В. О. // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: зб. наук. пр. – К.: НАУ, 2010. – Вип. 27.– С. 95–100. 21. Gendina, N., Kolkova, N., Skipor, L., Starodubova, G. A. 2003 Formation of information culture in libraries and educational institution. – М.: School library. 22. Интервью с Р. Коузом / Квартальный бюллетень Клуба экономистов. – 1999. – Вып. 1, № 4. – С. 21. 23. Boyar N. A. 2014 The Study of development prospects of knowledge economy in Ukraine. Technology audit and production reserves, 5/2(19): 57–61. 24. Humanen Y. 2002 The Information society – the Finnish model. Hamnen. – Moscow. 25. Prangishvili, S. V. 2003 Entropy and other systemic patterns: Issues of management of complex systems. – Moscow : Science, 149–150. 26. Гомілко О. Суспільство знань як виклик реальності / О. Гомілко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2015_1_4. 27. Москалик Г. Ф. Формування інформаційно-комунікаційного середовища / Г. Ф. Москалик // Гілея. – 2015. – Вип. 92. – С. 183–188. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_92_45.